

A fiktív karakterek és a lehetséges világok metafizikája¹

Bevezetés

A fiktív karakterek ontológiájával kapcsolatban gyakran felmerülő álláspont az absztrakt artefaktum elmélet (vagy absztrakt artefaktualizmus), amely szerint a Sherlock Holmeshez és Harry Potterhez hasonló fiktív karakterek az aktuális világunkban is létező, emberalkotta absztrakt tárgyak.² A legtöbben – még azok közül is, akik egyébként elvetik ezt az elméletet – úgy gondolják, hogy ez a legjobb realista opció a fiktív karakterekre nézve, szemben például a meinongianizmussal vagy a platonizmussal.³

Sok esetben azonban az absztrakt artefaktualizmusról úgy beszélnek, mintha azzal csak a fiktív karakterek természetét írhatnánk le, esetleg megemlítik, hogy az intézmények, a zeneművek, irodalmi alkotások és ehhez hasonlóak is feltehetően ebbe az ontológiai kategóriába esnek; a részletes kifejtés viszont elmarad. Jelen dolgozat célja az, hogy kiterjessze az absztrakt artefaktum elméletéről szóló diskurzust a lehetségesvilág-metafizika területére, konkrétabban a lehetségesvilág-fikcionalizmusra alkalmazva.

Ehhez az 1. részben először felvázolom azt az ontológiai keretrendszert, amelyen belül majd a vizsgálódás zajlik, illetve szót ejtek az absztrakt artefaktumok néhány jellemzőjéről és a hozzájuk kapcsolódó egzisztenciális függésről. A 2. részben ismertetem a mostanra bevettnek számító elméletet a fiktív karakterekkel kapcsolatban, felhasználva az 1. rész megfontolásait. A 3. részben a lehetséges világok fikcionalista elméletét ismertetem, amelyet többnyire antirealista álláspontnak szoktak tekinteni.⁴ E rész fő konklúziója az, hogy ha a lehetséges világokat fikciónak tekintjük, akkor valójában realisták vagyunk, mert a fikciók nem mások, mint absztrakt artefaktumok.

1. Meta-ontológiai megfontolások

Mielőtt belekezdenénk az absztrakt artefaktum elmélet kifejtésébe, érdemes egy általánosabb vizsgálódást folytatni mind az „absztrakt” mind az „artefaktum” fogalmát illetően. Ez azért lehet indokolt, mert az absztrakt artefaktumok bizonyos tulajdonságaik miatt nem illeszthetők bele a hagyományos ontológiai kategóriákba, ezért fontos, hogy ne a megszokott preconcepciókkal közelítsünk az elmülethez.

Hagyományosan ugyanis absztrakt tárgyak alatt valamiféle nem térben létező és nem időben létező (azaz szükségszerű) entitást szoktak érteni, amelyek nem állnak oksági viszonyban semmivel, szembeállítva a konkrét tárgyakkal, amelyek térbeliek, és okságilag hatékonyak.⁵ Nevezzük az ilyen téridőn kívüli, szükségszerű entitásokat platonikus tárgyakkal. Leggyakrabban a számokat, tulajdonságokat vagy a proposíciókat szokták ilyen típusú létezőnek tartani. A platonikus tárgyakat nemcsak a konkrét tárgyakkal vethetjük össze, de az absztrakt artefaktumokkal is: a két kategória közti legnagyobb különbség az, hogy az absztrakt artefaktumok időbeli létezők, tehát nem szükségszerűek, hanem kontingensek. A fiktív karakterek, amelyek feltevésünk szerint absztrakt artefaktumok, jó példát szolgáltatnak az időbeliségre: Sherlock Holmes egészen addig nem létezett, amíg Conan Doyle nem hozta létre,

¹ A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

² Ilyen álláspontot képvisel többek közt Thomasson 1999, Salmon 2005, Searle 1979.

³ Sainsbury 2010 a realista álláspontok közül az absztrakt artefaktualizmust tartja a legjobbnak, bár maga irrealista pozíciót foglal el. Más elméletekkel szemben az absztrakt artefaktum elmélet előnyeire lásd Zvolenszky Zsófia cikksorozatot: Zvolenszky 2012, 2014, 2015. A cikkekre válaszol: Tuboly 2015.

⁴ Legalábbis a lehetségesvilág-fikcionalizmus erős változatát. A gyenge változatot agnosztikusnak tartják. A megkülönböztetésről bővebben: Nolan 2016.

⁵ Vö. Tőzsér 2009: 54-57.

tehát valaki aki az antikvitásban élt, nem gondolhatott volna Holmesra.⁶ De nemcsak az időn kívüliség, hanem az oksági kapcsolat hiánya sem tartozik hozzá az absztrakt artefaktumok fogalmához, vagyis ezeknek oksági erőt tulajdoníthatunk. Gondoljunk csak a társadalmi intézményeinkre, ezek minden bizonnyal okságilag hatékonyak, viselkedésünkre nagy hatást gyakorolnak. (Olyan intézményekre gondolok, mint például a pénz, házasság vagy bíróság). Következésképpen, amikor emberalkotta absztrakt tárgyról van szó, akkor az „absztrakt” fogalmának igen letisztult jelentést adhatunk, mely nem jelent többet annál, hogy nem térbeli létező; a robosztusabb, platonikus fogalom ellentmondásra visz ebben a kontextusban.⁷

Térjünk rá most az „artefaktum” fogalmára, beleértve ebbe a konkrét (térbeli) és absztrakt (nem térbeli) artefaktumokat is. Artefaktumok alatt olyan tárgyakat értünk, amelyek nem léteznek a természettől fogva, hanem emberek hozták létre azokat. Ez elsőre elég világos, ám az artefaktumoknak van egy zavarbaejtő sajátosságuk, ami már egyáltalán nem triviális: az, hogy nem kizárólag a megfigyelőtől független, hanem a megfigyelőtől függő valósághoz is tartoznak. Ezek megint csak nem megszokott ontológiai kategóriák, ezért az iménti kijelentés további magyarázatra szorul.

Az ontológiai értelemben vett *megfigyelőtől függő valóság* és *megfigyelőtől független valóság* kategóriáit John Searle vezette be, azzal a szándékkal, hogy szakítson az általa problémásnak ítélt hagyományos metafizikai felosztásokkal, mint amilyen a fentebb tárgyalt absztrakt–konkrét megkülönböztetés is.⁸ Jelen dolgozatban használni fogom Searle felosztását, megtartva viszont az absztrakt (legyen az platonikus vagy emberalkotta) és konkrét kategóriáit is. Azt gondolom ezek jól kiegészítik egymást és nem vezet ellentmondásra az, ha megtartjuk mindkét rendszert, viszont együttes alkalmazása több dolgot világossá tehet. Nézzük meg, hogy mit takarnak ezek a fogalmak.

Az elnevezések kétségtelenül nem a legszerencsésebbek, hiszen azt sugallják, hogy egyfajta „kétvilág elmélet”-ről van szó, de Searle nem erre gondolt: egy világ van, és az abban szereplő tárgyakat két kategóriára oszthatjuk fel. A felosztás szempontja az az intuitív meglátás, miszerint léteznek elmétől függő és elmétől teljesen független dolgok, de Searle kategóriái ennél többet is jelentenek.

Megfigyelőtől független valóságnak azt az objektív világot nevezzük, ami független a tapasztalatunktól, illetve attól, hogy mit gondolunk felőle, egyszóval elmefüggetlen. Akár úgy is fogalmazhatunk, hogy a természettudomány vizsgálódási körébe tartozik a megfigyelőtől független valóság kutatása, olyan tárgyaké mint például a hegyek, növények, tektonikus lemezek vagy molekulák.

Ezzel szemben a társadalomtudomány tipikusan a megfigyelőtől függő valóságot vizsgálja, mint a politikai választások vagy a gazdaság különböző problémái.⁹ A megfigyelőtől függő valóság egy szűkebb értelemben véve nem más, mint az intézmények világa, azaz absztrakt artefaktumok halmaza. Tágabb értelemben beletartoznak a szubjektív mentális állapotok, például valakinek az egyéni éhségérzete, vagyis absztrakt artefaktumok és mentális állapotok. Ami figyelemreméltó, az az, hogy Searle szerint még a konkrét artefaktumok is rendelkeznek megfigyelőtől függő sajátosságokkal, ezért mondhatjuk azt, hogy a megfigyelőtől függő valóság kategóriája tágabb, mint az elmétől függő tárgyaké, utóbbiba ugyanis hagyományosan nem tartoznak bele konkrét, fizikai entitások. Anélkül, hogy részletesen belemennénk Searle elméletébe, nagyon leegyszerűsítve azzal magyarázhatjuk meg a kategória lényegét, hogy

⁶ Persze vannak olyanok, akik Sherlock Holmest platonikus vagy meinongi tárgynak tekintik, ők nem fognak egyetérteni abban, hogy a fiktív karakterek időbeli létezők.

⁷ Az, hogy a fiktív karakterek absztraktak és nem konkrétak, az úgynevezett kategóriahiba-ellenvetés megfogalmazásához vezet. Lásd: Sainsbury 2010. Válasz az ellenvetésre: Zvolenszky 2013, Dombrovski 2015a.

⁸ Vö. Searle 1995: 1-29, 2000: 113-132. Searle újabban ezeket a kategóriákat „intencionalitástól függő”-nek és „intencionalitástól nem függő”-nek nevezi. Searle 2010: 17.

⁹ Vö. Searle 2000: 118.

minden ember által alkotott dolog valamilyen céllal készül vagyis funkciója van, a funkció hozzárendelése egy dologhoz pedig mentális mozzanat. A konkrét artefaktumok különleges helyzetben vannak, egyaránt függetlenek a megfigyelőtől – hiszen ha eltűnne az összes ember, ezek a dolgok fizikai konstitúciójukban megmaradnának –, de mégis függnék a megfigyelőtől abban az értelemben, hogy lényegüket funkciójuk adja – így egy elmefüggetlen világban a szék, amin ülök, már nem szék többé, hanem bizonyos fizikai tulajdonságokkal rendelkező konkrét tárgy:

Ennek a tárgynak van bizonyos tömege és bizonyos molekuláris szerkezete – ezek tőlünk függetlenül léteznek. A tömeg és a molekuláris szerkezet a világ megfigyelőtől független sajátossága. Csakhogy ennek a tárgynak az is a sajátosságai közé tartozik, hogy szék. A tény, hogy szék, annak az eredménye, hogy megtervezték, elkészítették, eladták, megvásárolták és székek használják. Az olyan sajátosságok, mint a székek lenni, a „szükség” a megfigyelőn múlnak vagy a megfigyelőtől függenek, ahol a „megfigyelő” egyaránt jelentheti a készítő, a használót, a tervezőt és általában az intencionalitás birtokosát.¹⁰

Az absztrakt artefaktumok elhelyezhetők ebben a kategóriarendszerben is, hiszen maga az absztrakt artefaktum mint általános kategória csak egy másik megközelítés a létezők felosztásához. Például a mítoszok vagy mondák, amik maguk is absztrakt artefaktumok, kizárólag a megfigyelőtől függő társadalmi univerzumhoz tartoznak, mert nincsenek leírva, azaz nincs fizikai manifestációjuk. Ezzel szemben például a Sherlock Holmes regények, amelyeknek van fizikai megnyilvánulásuk (a könyvek) részei a megfigyelőtől független valóságnak is. Azonban ettől függetlenül, ha minden elmével rendelkező entitás eltűnne a földről, a Sherlock Holmes történetek is megszűnnének létezni, csak papírok meg tintapacák maradnának utána. Hogy ez még világosabb legyen, szögezzük le, hogy az artefaktumok lényegükönél fogva ontológiailag függő entitások, más fizikai és mentális entitásoktól függ a létezésük. A függési reláció meglehetősen komplex, többféleképpen is meghatározható, ezért az alábbiakban ennek kifejtése következik Thomasson 1999 alapján.

Az ontológiai függés legáltalánosabb formája: „szükségszerűen, ha x létezik, akkor y is létezik”, ennek specifikálására pedig két szempont szerint négy út kínálkozik. A függési reláció időbeliségére nézve lehet konstans vagy történeti, az entitás természetét tekintve pedig megkülönböztethetünk merev és általános viszonyokat. Fontos továbbá, hogy ezen függési típusok között sajátos viszonyok állhatnak fenn.

Az erősebb típus ezek közül az, amikor y konstans függ x -től: „szükségszerűen, amikor x létezik y is létezik”. Ha x egy partikuláre, akkor a reláció merev. Ilyen típusú relációban állnak például az egyes emberek az agyukkal, bármikor amikor Péter létezik, Péter agya is létezik. A viszony természetesen nem csak konkrét dolgok közt állhat fenn, az a körülmény, hogy „Pál gyorsan tud futni”, konstans merev függésben van attól a másik körülménytől, hogy „Pál kétlábú”. A konstans függés lehet általános is, amennyiben a függő y entitás „folyamatosan megkívánja, hogy létezzen valami, ami instanciál egy adott tulajdonságot, még akkor is, ha nincs olyan meghatározott partikuláris dolog, ami instanciálja azt a tulajdonságot, amitől y függ”.¹¹ Tehát például ahhoz, hogy Magyarország létezhesen, legalább egy létezőnek példáznia kell a „magyar állampolgár” tulajdonságot, de ez nem kötődik semelyik egyedi létezőhöz.¹²

A másik fontos és gyakori típusa a függési relációnak a történeti függés, ennek formája a következőképpen fogalmazható meg, amennyiben y történetileg függ x -től: „szükségszerűen, y létezése egy bizonyos ideig megkívánja x létezését is.” Ez a függési reláció egy gyengébb

¹⁰ Uo.

¹¹ Thomasson 1999: 31.

¹² Vö. Thomasson 1999: 30-31.

típusa, hiszen nem szükséges, hogy az y létezését alapozó x entitás mindvégig létezzen. Hasonlóan az előbbihez, itt is beszélhetünk merev és általános viszonyokról. Merev történeti függésről akkor beszélhetünk, ha x egy adott partikuláré, ilyen típusú függésben áll minden ember a szüleitől: megszületésünk után már – metafizikai értelemben véve – fenn tudjuk tartani magunktól is létezésünket, így nem függünk tőlük. Általános történeti függésre nehezebb példát találni, Thomasson a kémiai katalizátorok és a napbarnulás esetét hozzák fel: ahhoz, hogy Péter bőre leburnuljon, szükség van egy meghatározott időintervallumra és UV fény jelenlétére, azonban nincs olyan partikuláris UV fénysugár, ami a folyamathoz szükséges lenne, Péter bőre pedig az UV fény jelenléte után is megőrzi színét egy ideig.¹³

Jelenlegi céljaink számára az ontológiai függés e négy típusának ismerete elegendő, végül hátravan még ezek között egy fontos viszony feltárása: mind a konstans, mind a történeti függés tranzitív reláció. Ha szüleinkkel merev történeti függésben állunk, szüleink pedig az ő szüleikkel állnak ugyanebben a relációban, akkor mi is merev történeti függésben állunk a nagyszüleinkkel.

2. Fiktív karakterek

Alkalmazzuk most a fentebb ismertetett absztrakt artefaktum elméletet a fikciókra és a fiktív karakterekre. Bár absztrakt artefaktumok kapcsán beszélhetnénk hasonlóan a játékokról, zeneművekről, társadalmi intézményekről vagy akár magáról a nyelvről, mégsem teljesen *ad hoc* döntés a fiktív karakterek példáját választani, hiszen a szakirodalomban leginkább ezzel foglalkoznak, így olyan témát érintünk, amelyet már többen is kifejtettek.

Fontoljuk meg legelőször azt a kérdést, hogy miért kell egyáltalán a fiktív karaktereket létezőnek tekinteni és elhelyezni valamelyik ontológiai kategóriába ahelyett, hogy egyszerűen – kapcsolódva a *common sense* meggyőződéseinkhez – azt mondanánk: nem léteznek fiktív karakterek. A fiktív karakterekkel kapcsolatos realizmus mellett azt gondolom talán a legerősebbek azok az érvek, amelyek a nyelvfilozófia felől indulnak ki.

A nyelvfilozófiai motivációk közül itt csak egy szemantikai jellegű érvet említenék meg, amit a magam részéről döntő fontosságúnak tekintek. Ez a közvetlen referenciaelmélet (KRE-t) veszi kiindulópontul, amelynek lényegi eleme az, hogy a tulajdonnevek jelentése maga a megjelölt dolog, így ha nem létezik a dolog, amit a név megjelöl, nem értjük meg a nevet. Következésképpen a KRE képviselőinek ki kell zárniuk, hogy léteznek jelöllet nélküli, úgynevezett üres nevek. A legjobb mód az üres nevek kizárására az, ha feltételezünk valamiféle jelöllet-pótlékot, ami az üres név referenciájaként szolgál.¹⁴ Ezért fogjuk feltételezni, hogy mégis léteznek fiktív karakterek, amik absztrakt artefaktumok, mert ezek a létezők fogják betölteni a jelöllet-pótlékok szerepét. Mivel többen is érvelnek amellett, hogy Kripke népszerű merev jelölők elmélete¹⁵ maga után vonja a KRE-t, így a problémával neki és követőinek is szembe kell néznie.¹⁶

A legsikeresebbnek mondható nyelvfilozófiai elméleteink – Kripke merev jelölők tézise és a KRE, – tehát nem tudnának működni akkor, ha a fiktív neveknek nem lenne referenciája.¹⁷ Innen megközelítve, legitim érvelés lehet a jelöllet-pótlékok bevezetéséhez pusztán erre a pragmatikai aspektusra hivatkozni: mivel a nyelvhasználatot, kommunikációt sikeresen leíró elméleteink, amelyeket jelenleg igaznak tartunk, megkívánják ezek létezését, így célszerűbb

¹³ Vö. Thomasson 1999: 32-33.

¹⁴ A KRE egy jól kifejtett változatához lásd: Recanati 1993. Rövid összefoglalót ad a témáról Lycan 2008: 45-62.

¹⁵ Kripke 2007.

¹⁶ Lásd Soames 2002. A problémát Kripke is látta, és – bár nem köteleződött el KRE mellett – 1973-as John Locke előadásában az artefaktualizmust támogatja. Lásd Kripke 2013.

¹⁷ Az egyszerűség kedvéért most ebbe a csoportba sorolom még a mitikus entitások neveit (Pegazus, Herkules), vagy a hipotetikus entitások neveit (flogiszton, Vulcan-bolygó) is. Releváns tekintetben ezek nem különböznek a fiktív nevektől.

bevezetnünk az ontológiánkba a fiktív karaktereket. Olyan ez, mint a fizikai elméletünk által jósolt kvarkok, mezonok esete, amelyek létezését mint hipotetikus entitásokét a fizikusok elfogadják. Amennyiben a jövőben előállunk a megnevezésre illetve a kommunikációra nézve plauzibilisebb elméletekkel, amelyek nem feltételeznek jelölet pótlékokat, akár le is mondhatunk a fiktív karakterek bevezetéséről. Jelenleg azonban nem nagyon akadnak ilyen elméletek.

Elfogadtuk tehát, hogy felvesszük az ontológiánkba a fiktív karaktereket. Ami a kategorizálásukat illeti, jelen dolgozatban nem kívánok érvelni amellett, hogy a fiktív karakterek absztrakt artefaktumok (ehhez lásd 3. lábjegyzet). A következőkben inkább a fiktív karakterek létrehozásával és ontológiai függési viszonyaival kívánok foglalkozni.

A fikciók és a bennük szereplő fiktív karakterek létrehozása meglehetősen összetett folyamat, de mivel az absztrakt artefaktum elmélet egyik legnagyobb kihívása az, hogy választ találjon a létrehozás körülményeivel kapcsolatos problémákra, nehéz megkerülni az erről való számadást.¹⁸ Feltételezésem szerint fikciókat, fiktív karaktereket hasonlóan hozzuk létre mint a társadalmi intézményeket.¹⁹ A folyamathoz szükség van néhány elengedhetetlen feltételre: a kollektív intencionalitás meglétére, egy nyelvre és az adott nyelvet megértő és használó kulturális közösségre, léteznie kell egy mindenki által megértett és elfogadott kontextusra, vagy nyelvjátékra, amiben tudjuk hogy fikcióval van dolgunk (megkülönböztetve a fikciókat a hazugságoktól), valamint szerzőre aki létrehozza a fikciót, fiktív karaktert vagy bármilyen absztrakt artefaktumot.

A fiktív karakterek létrehozása feltehetően kétlépcsős folyamat. Az első lépésben a szerző megálmodja nagy vonalakban a történetet és a benne szereplő fiktív karaktereket. Ez a lépés még episztemológiailag szubjektív, csak mentális eseményekről van szó. A szerző nevet is ad ezeknek a karaktereknek, a tényleges jelölet egy mentális entitás, bár a fiktív nevet minden esetben színlelve használja, vagyis úgy csinál, mintha valódi emberekről lenne szó. A színlelés [pretense] kulcsfontosságú az elméletben, Salmon ezt a színész hasonlattal szemlélteti: amikor a *Keresztapa* című filmet nézzük, úgy teszünk, mintha Marlon Brando nem más lenne, mint Don Corleone. Az író hasonlóan jár el, a gondolataiban létező, mentális természetű fiktív karakterről úgy gondolkodik és beszél, mintha hús-vér ember volna.²⁰

A szerző, mivel egy kulturális közösség tagja, rendelkezik egy bizonyos Hátterrel az őt körülvevő intézményi valóság működésére nézve.²¹ Tudja, hogy bizonyos X cselekedetek K kontextusban történetmesélésnek számítanak, mert létezik a történetmesélés intézménye. Ez lehetővé teszi, hogy a szerző történetét fikcióként interpretálják, és ne pedig hazugságként vagy a valóság téves leírásaként. A szándékok tekintetében ez különbözteti meg a fikció íróit a mítoszok szerzőitől, utóbbiak általában igaznak szokták tekinteni a mitikus történeteket.

A második lépés a szerző gondolataiban összeállt történet elbeszélése vagy leírása, amely során metafizikai mozzanat történik. Az eddig mentális természetű fiktív karakter absztrakttá válik, ezt az „átváltozást” az episztemológiailag objektív mivoltától kapja. A folyamat analóg megfogalmazott gondolataink kimondásával: amikor arra gondolok, hogy „az előttem lévő asztal barna” akkor ez egy privát, mentális gondolat, de amikor ezt leírom vagy kimondom, maga ez a kijelentés már absztrakt természetű és mindenki számára hozzáférhető.

¹⁸ Tuboly 2015 például alapvetőnek tartja a kérdés megválaszolását.

¹⁹ Vagyis végső soron beszédaktusokkal. Lásd Searle 2010.

²⁰ Vö. Salmon 2005: 79-80, bár Salmon nem beszél mentális természetű jelölet pótlékról.

²¹ A Hátter általános „tudni-hogyan” ismereteket tartalmaz a társadalmi valóság működésére nézve. Képességek, diszpozíciók, a legáltalánosabb ismeretek tartoznak ide. Vö. Searle 1995: 127-147. Fontos megjegyezni, hogy a Hátter működése nem tudatos, az író a fikció és a fiktív karakterek létrehozásakor természetesen semmilyen intézményi szabályt nem követ expliciten. Zvolenszky 2016 amellett érvel, hogy a fiktív karakterek létrehozása nem tudatos folyamat.

A fiktív karakter tehát létrehozásában – a nyilvánosság tétele után – még egy további fontos szempont a karakter kollektív felismerése.²² Csak akkor fog a szerző fiktív karaktert létrehozni, ha az olvasók tisztában vannak vele, hogy egy fikciót olvasnak, és a benne szereplő karakterek nem léteznek. Joggal élhetünk azzal a feltételezéssel, hogy amikor egy tulajdonnév eljut hozzánk egy oksági-történeti láncan keresztül, akkor kapunk bizonyos információkat arról, hogy milyen természetű a referencia.²³ Például amikor valaki kezébe vesz egy *Harry Potter* kötetet, már az első oldaltól világos lesz számára, hogy Harry Potter egy fiktív karakter. Ez a történetmesélés szabályrendszerének és e szabályok felismerésének köszönhető, amiért például a *Harry Potter* könyvek a könyvesboltokban a fikciók közé lettek elhelyezve, nem pedig a történelmi személyek önéletrajzai közé.

Mindezek azonban nem lennének lehetségesek az irodalmi alkotások nélkül, amelyben a karakterek szerepelnek. Kapcsolódó fikció nélkül nehezen tudnánk fiktív karaktereket létrehozni, vagy legalábbis homályos volna a létrehozás célja. Az irodalmi alkotások a fiktív karakterekhez hasonlóan absztrakt artefaktumok. Ez talán nem annyira intuitív meglátás mint a fiktív karakterek esetében, hiszen sokan gondolhatják, hogy az irodalmi alkotás például egy könyvpéldány maga. Ez abból a szempontból problémás, hogy így az irodalmi alkotást papírlapokon lévő tintapacákra redukálnánk, holott nem erről van szó: egy irodalmi alkotás feltételez értelmes nyelvhasználó közösséget is, akik képesek interpretálni a könyvekben leírt történeteket. Ha az adott kulturális és nyelvi közösség minden tudatos tagja meghal vagy az adott nyelv tűnik el, amin a történetet írták, akkor hiába vannak meg a könyvpéldányok, az irodalmi alkotás megszűnik létezni.²⁴ Jó okunk van tehát az irodalmi alkotást többnek tekinteni mint az adott könyvpéldányt mint fizikai entitást, feltételezésünk szerint tehát ezek is absztrakt artefaktumok.

Felmerülhet a kérdés, hogy a létrehozás során az irodalmi alkotásoknak vagy a fiktív karaktereknek van-e elsőbbségük. Kripke 2013 amellett érvel, hogy a fiktív karakterek a történetmesélés vagy történetírás során jönnek létre, azaz az irodalmi alkotás az, ami elsődleges:

a fiktív karakter tehát egy absztrakt entitás. Konkrét cselekvések által létezik, mint a történetmesélés, színdarabok írása, regények írása és hasonló, amelynek kritériumait nem próbálom meg precízen körvonalazni, de amelyeknek bizonyára megvan a nyilvánvaló intuitív karakterük.²⁵

Salmon ezzel szemben foglalt állást:

nézetem szerint a fiktív karakter egy bizonyos értelemben elsődleges a fikcióhoz képest, amelyben a karakter megjelenik. Ezzel szemben Kripke azt gondolja, hogy a fiktív karakter nem létezik addig, amíg a fikció kéziratát nem publikálták. Ez a súlyos megszorítás szinte biztos nincs jelen abban, ahogyan a fikció írói látják magukat vagy

²² A KR elmélet ennél többet követel: minden tulajdonnévnek kell, hogy legyen referenciája. Egy visszafogott ajánlat: különböztessük meg a *jelölet-pótlékokat* a *fiktív karakterektől*. A jelölet-pótlékok minden, konkrét referenciával nem rendelkező névhez „hozzátapadnak” mint teoretikus entitások, amelyet az elméletünk feltételez. A fiktív karakterek olyan speciális jelölet-pótlékok, amelyek a történetmesélés intézményébe vannak beágyazódva. Vegyük a következő példát: egy étteremben vagyok, és miután fizetési igényem jeleztem, a pincér egy ötszámjegyű számlát nyom a markomba. Erre én azt felelem, hogy mennem kell, de öt percen belül itt lesz János, aki a testvérem, és ő kiegyenlíti majd a számlát helyettem is – ezután pedig gyorsan elviharzom. Valójában csak ki akartam bújni a fizetés alól és soha nem is volt testvérem. János említésekor létrehoztam ugyan egy jelölet-pótlékot, de nem hoztam létre semmilyen fiktív karaktert.

²³ Ahogy ezt Thomasson 2003: 216 is feltételezi.

²⁴ Vö. Thomasson 1999: 11.

²⁵ Kripke 2013: 73.

karaktereiket. De még akkor is ha így volna, nem következne belőle az, hogy a fikció írása közben a szerző a fiktív nevet nem-referáló névként használná.²⁶

A kérdésben azt gondolom Kripkének van igaza, mégpedig azért, mert Salmon figyelmen kívül hagyta a fiktív karakter létezésének egyik feltételét, mégpedig a felismerést. Ameddig nem ismeri fel valaki a fiktív karaktert fiktív karakterként, addig nem beszélhetünk arról, hogy létezne. A felismeréshez pedig meg kell hallgatnunk vagy el kell olvasnunk az irodalmi alkotást is, amelyben a karakter megjelenik. Salmon téved azon a ponton, hogy ez azzal járna, hogy az alkotás folyamata közben az író nem referál: ám ekkor még csak a jelölet-pótléokra és nem a fiktív karakterre (lásd: 22. lábjegyzet).

A fentiek remélhetőleg egy közelítő képet adnak arra nézve, hogy hogyan születnek a fiktív karakterek. Nézzük meg most, mik a létezésükhöz elengedhetetlen függési relációk – hiszen mint fentebb már említettem, minden absztrakt artefaktum létezésében más entitásoktól függ. A fiktív karakterek, amint erre már lehet következtetni, szerzőik mentális aktusaitól és az irodalmi alkotásoktól függnének. A szerzők mentális aktusaival merev történeti függésben állnak: a létrehozásért partikuláris mentális események a felelősek és miután a fiktív karakter létrejött, már nincs szükség az alkotóra ahhoz, hogy léteiben fennmaradhasson; sőt, egyes fiktív karakterek túlélnek szerzőjüket. Az irodalmi alkotásoktól való függés azonban általános és konstans: nem lényeges az, hogy egy adott irodalmi alkotásról legyen szó, tehát például Sherlock Holmes akkor sem szűnik meg létezni, ha az egyik novella a sok közül, amelyben szerepel, eltűnik. Másrésztől azonban, legalább egy irodalmi alkotásnak feltétlenül léteznie kell, amelyben a fiktív karakter megjelenik, ha valamennyi eltűnik, akkor a fiktív karakter is megszűnik létezni.²⁷

Az elemzést folytathatjuk az irodalmi alkotásokra rátérve. Az irodalmi alkotás szintén merev történeti függésben áll a szerzője mentális aktusaival, hasonlóan a fenti okhoz. Emellett általános konstans függésben áll könyvpéldányoktól vagy emlékektől, amelyekben az adott irodalmi alkotás megjelenik. Mindezek előfeltétele a nyelvhasználó közösség és az erre épülő társadalmi valóság a történetmesélés intézményével.

3. Lehetséges világok

A következőkben felállítok egy párhuzamot a fikciók és a lehetséges világok között. Ennek során, figyelembe véve a fentieket, láthatóvá válik, hogy a szakirodalomban antirealistaként bemutatott fikcionalizmus valójában egy realista álláspont, amely elköteleződött a lehetséges világok létezése mellett. A tárgyalást célszerű a lehetséges világ fogalmának bevezetésével kezdeni, majd a három legnépszerűbb álláspontot áttekinteni.²⁸

Hétköznapi beszélgetéseink során mindannyian használunk modális kifejezéseket, olyanokat, mint például „lehetséges”, „lehetetlen”, „szükségszerű”, „esetleges” és így tovább, ezekről pedig azt is gondoljuk, hogy értelmesek és a velük alkotott mondatok igazak vagy hamisak. Feltehetően mindenki egyetértene azzal, hogy az előttem lévő asztal lehetne kék is, holott aktuálisan barna színű. Ezek a lehetőségességgel kapcsolatos kijelentések tényellentétes szituációkról szólnak, olyan helyzetekről, ahogyan a dolgok alakulhattak volna. E tényellentétes szituációkat Kripke nyomán a lehetséges világ beszédmóddal szokták megragadni: a fenti tényellentétes kijelentés átfogalmazható úgy is, hogy vannak olyan lehetséges világok, ahol az előttem lévő asztal kék (és nem barna, mint a mi aktuális világunkban).

²⁶ Salmon 2005: 78. 43. lábjegyzet

²⁷ Vö. Thomasson 1999: 35-36. Ez a meglátás egyébként a fenti Kripke–Salmon vitában szintén Kripke mellett szól.

²⁸ Az alábbiakban csak igen felületes bemutatásra van mód, a téma azonban gazdag magyar nyelvű szakirodalommal rendelkezik. Jó áttekintést nyújtanak magyarul például Tőzsér 2009 és Huoranszki 2001 vonatkozó fejezetei.

A filozófiai probléma ezzel kapcsolatban akkor merül fel, ha rákérdezünk a lehetséges világok mibenlétére, természetére. Három alapvető válasz adható erre a kérdésre: a genuin realizmus szerint a lehetséges világok tényleg léteznek, méghozzá olyan módon, ahogyan a mi aktuális világunk is. Az ersatz realizmus szerint szintén léteznek lehetséges világok, de ezek absztrakt entitások. A fikcionalizmus szerint ellenben nem léteznek lehetséges világok, azok pusztán hasznos fikciók.

A *genuin realizmus* David Lewis nevéhez köthető,²⁹ talán a legismertebb álláspont a realista elképzelések között. Az álláspont szerint a különböző (végtelen számú) világok ontológiailag ugyanolyan kategóriába esnek, mint a mi aktuális világunk – tehát konkrétak –, a mi világunkat pusztán az a gyakorlati megfontolás tünteti ki a többi közül, hogy mi éppen ebben élünk. Lewis a világokat nem úgy gondolja el, mint a távcsővel megfigyelhető távoli galaxisokat, hanem mint téridőbeli, oksági részeinek mereológiai összessége, vagyis egy nagy fizikai tárgy. A különböző világok között tehát nincs átjárás. Lewis elmélete bővelkedik érényekben, azonban mégis kevés követője akad, melynek legfőbb oka a hitetlenkedő pillantások ellenvetés: alapvető intuitív meggyőződésünk az, hogy aktuális világunk ontológiailag kitüntetett, Lewis elmélete pedig ennek fényében hihetetlennek tűnik.³⁰ A hitetlenkedő pillantások ellenvetés életet adott a realizmus egy másik formájának, amely már más, vélekedéseinknek megfelelőbb metafizikai kategóriába helyezi a lehetséges világokat.

Az *ersatz realizmus* szerint a lehetséges világok absztrakt entitások, amelyek hasonlóan a genuin realizmushoz, a világ körülményeinek lehetséges és lehetetlen módjait reprezentálják. Az ersatz realizmussal kapcsolatban azonban többféle elgondolás is létezik, egyesek a reprezentálást piktoriális módon gondolják el (képi ersatzizmus), míg mások megmagyarázhatatlan primitívumnak tartják azt (mágikus ersatzizmus). A leggyakoribb álláspont talán a nyelvi ersatzizmus, annak is az a változata, amely propozíciók maximális és konzisztens halmazaként gondol egy lehetséges világra.³¹ Ami a jelen tárgyalás szempontjából a fontos az az, hogy az ersatzisták döntő többsége platonikus – tehát nyelv és elmefüggetlenül létező, téridőn kívüli – entitásokként gondol a lehetséges világokra.

A lehetséges világokkal kapcsolatos realista elméleteket az a meglátás tartja életben, hogy a beszédmód által adott kijelentések a hétköznapi modális kijelentéseink parafrázisai, amelyeket szó szerint igazaknak tartunk: az, hogy „az előttem lévő asztal barna”, ekvivalens azzal, hogy „van olyan lehetséges világ, amelyben az előttem lévő asztal barna”. Utóbbi mondatból pedig már következik az, hogy „van olyan, hogy lehetséges világ”. Mégis sokan vannak azok, akik praktikus megfontolások miatt meg akarják tartani a lehetségesvilág-beszédmódot, de nem akarják vállalni azt a következményt, hogy a lehetséges világok valóban léteznek.

Az ő számukra megfelelő antirealista alternatívát nyújthat a *lehetségesvilág-fikcionalizmus*.³² A fikcionalizmus működése hasonló ahhoz, ahogy a fikcionális diskurzus mondatait egy fikciós operátorral elemezni szokták. Vegyük a következő kijelentést: „Sherlock Holmes a Baker Street 211B szám alatt lakik.” Ez a tárgy-fikcionális mondat³³ szó szerint véve hamis, hiszen ha megpróbálnánk felkeresni Holmes az adott címen, nem járnánk sikerrel. Az „*f* fikció szerint *p*” fikciós operátort alkalmazva azonban képezhetünk olyan meta-fikcionális mondatot, ami már szó szerint véve igaz: „A *Sherlock Holmes* fikció szerint Sherlock Holmes

²⁹ Lewis 1986.

³⁰ Vö. Rosen 1990: 330. Az érv mindenesetre ebben a formában nem legitim, egy szabatos megfogalmazáshoz lásd: Bács-Kocsis 2011: 173-174.

³¹ Például: Adams 1974, Inwagen 1986.

³² Rosen 1990.

³³ A tárgy-fikcionális és meta-fikcionális megkülönböztetést, bár már Kripke 2013 is használta, ezzel a névvel Salmon 2005 vezette be. Tárgy-fikcionálisak azok a mondatok, amelyek nem tartalmaznak explicit fikciós operátort („az *f* fikció szerint *p*”) szemben a meta-fikcionális mondatokkal, amelyek előtt szerepel ez az operátor.

a Baker Street 211B szám alatt lakik”. A trükk az, hogy a fikcionális diskurzusban használt tárgy-fikcionális mondatokat meta-fikcionális párjuk rövidítéseként értelmezzük, így intuíciónknak megfelelően értelmes és igaz mondatokat kapunk Homesról.³⁴

A lehetségesvilág-fikcionalisták e megoldás analógiájára gondolják el a modális kijelentések elemzését: „az előttem lévő asztal lehetne barna” állítás valójában rövidítése annak, hogy „a lehetséges világok fikciója szerint van olyan lehetséges világ, amelyben az előttem lévő asztal barna”. Ezáltal első ránézésre megszüntettük az ontológiai elköteleződést, hiszen nem úgy tekintünk a lehetségesvilág-elméletre, mint ami igaz módon leírja a valóságot, benne a létező lehetséges világokkal, hanem pusztán fikcióként gondolunk rá, akárcsak Conan Doyle *Sherlock Holmes* történeteire. Ezzel kapcsolatban a problémák akkor kerülnek a felszínre, ha a fikcionalisták fikciójának ontológiájára kérdezzük rá.³⁵

A lehetségesvilág-fikcionalizmusmal szemben már konkrétan megfogalmazták azt az ellenvetést, hogy valójában nem más, mint álcázott lehetségesvilág-ersatzizmus;³⁶ ennek magva pedig az a meglátás, hogy a fikcionalisták is elfogadják a propozíciók létezését, és az a bizonyos fikció valójában nem is lehet más, mint propozíciók halmaza. Erre a meglátásra azt lehetne válaszolni,³⁷ hogy bár a fikcionalista is elfogadja az absztrakt (platonikus) entitások létezését, de a lehetséges világokra úgy tekint mint amik csak a fikció alapján léteznek, tehát fikcionális entitásként kezeli őket. Az ersatz realista ezzel szemben azonosítja a lehetséges világokat a propozícióhalmazokkal, és kvantifikál ezek felett, szemben a fikcionalistával.

A védekezés nem tűnik meggyőzőnek, mintha csak eggyel odébb tolnánk a problémát, hiszen a fikcionális entitások is *valamik*. Azt gondolom, hogy az elmélettel szemben megfogalmazott kritika jó úton halad, és a lehetséges világ fikcionalizmus valóban egy realista álláspont. A világok természetére vonatkozóan azonban nem a platonizmus, hanem az absztrakt artefaktualizmus a helyes álláspont. Ahogy a regények és egyéb fikciók esetében is a írók hozzák létre a fikciót és a benne szereplő karaktereket, úgy a lehetséges világok fikcióját filozófusok hozták létre a modális állítások elemzésére. A lehetséges világok tehát nem konkrét dolgok és nem is elmefüggetlenül, téridőn kívül létező entitások, hanem egy általunk létrehozott elmélet, amely nincs jelen az objektív, megfigyelőtől független valóságban.³⁸

4. Következtetések

Ehhez a meglátáshoz hosszú úton jutottunk el, látszólag egymással összefüggésben nem álló területeket vizsgálva. Az 1. részben először mélyreható fogalmi elemzésnek vetettük alá az „absztrakt artefaktum” fogalmát, összevetve a konkrét tárgyakkal és az olyan természeti tárgyakkal (nem-arteaktumokkal) amelyek elmefüggetlenül léteznek. Ebben a részben emellett bevezettem két kategóriarendszert, a „hagyományos” ontológiai kategóriákat, mint a „konkrét” és „absztrakt”, valamint a John Searle által használt „megfigyelőtől függő” és „megfigyelőtől független” valóság kategóriáit, rámutatva arra, hogy a két rendszer egymást kiegészítve jól használható, különös tekintettel az absztrakt artefaktumok kategóriájának pontosabbá tételéhez. Szó volt továbbá arról is, hogy az absztrakt artefaktumok, mivel nem

³⁴ A fikcionális diskurzus részletes elemzéséhez lásd Dombrovski 2015c.

³⁵ Az alábbiak Tuboly 2012 meglátásaira épülnek.

³⁶ Lásd: Nolan 1997.

³⁷ Ahogy azt Woodward 2011 teszi.

³⁸ Persze különösnek hathat az a meglátás, hogy a lehetséges világ fikcionalizmus képviselői tévedtek saját álláspontjukkal kapcsolatban, mert antirealistának gondolták magukat, és kiderült, hogy valójában realisták. Ez a tévedés pusztán abban áll, hogy nem kérdeztek rá az elméletük alapjait képező fikciók természetére. Ezen a ponton fontosnak tartom megjegyezni, hogy a fikcionalizmusnak létezik egy filozófiailag kevésbé érdekes neutrális változata, amely agnosztikus a lehetséges világok létezését és természetét illetően. A kritikák erre a gyenge változatra nem, csak az antirealistákra vonatkoznak. Vö. Tuboly 2012: 88-89.

jöhettek volna létre és nem maradhatnának fenn létükben emberek nélkül, lényegileg függő entitások.

Az absztrakt artefaktumok fogalmának tisztázása után a 2. részben először amellett érveltem, hogy ahhoz, hogy a legfontosabb nyelvfilozófiai elméleteink (a merev jelölők tézis, vagy a KRE) működhessen, ki kell küszöbölnünk a nyelvből a jelölet nélküli, úgynevezett üres neveket. Ez azt jelenti, hogy a fiktív neveknek, mitikus és hipotetikus entitások neveinek jelöletet kell adni. Magyarán el kell fogadnunk, hogy szó szerint léteznek fikciók és a bennük szereplő fiktív karakterek, olyan értelemben, ahogyan elfogadjuk az asztalok, székek, fák, hegyek vagy elektronok létezését. A posztulált jelölet-pótlékok az absztrakt artefaktumok ontológiai kategóriájába esnek. Ezután a fiktív karakterek létrehozásával foglalkoztunk, mivel a szakirodalomban az az egyik legkomolyabb ellenvetés az absztrakt artefaktualizmussal szemben, hogy nem képes magyarázni az entitások létrejöttét. Végül pedig az 1. részben ismertetett általános függési elméletet alkalmaztuk a fikciókra és a fiktív karakterekre.

A végső konklúzióhoz a 3. részben bemutattunk egy látszólag antirealista koncepciót, amely a lehetséges világokra úgy tekint mint a fikciókra. Ezután analógiát állítottunk a 2. részben tárgyalt fikciókkal és fiktív karakterekkel. A 2. rész alapján a fikciók és a bennük szereplő entitások létező tárgyak, nem mások, mint absztrakt artefaktumok. Ha a lehetséges világok elmélete is fikció, akkor annak is léteznie kell, a benne szereplő lehetséges világokkal együtt, amelyek szintén absztrakt artefaktumok. A lehetségesvilág-fikcionalisták stratégiájáról tehát, hogy a lehetségesvilág-beszédmódot megőrizve maradjanak antirealisták, alaposabb vizsgálat után kiderült, hogy nem működő koncepció.

Bibliográfia

Adams, Robert 1974. „Theories of Actuality.” *Nous* 3: 211-231.

Bács Gábor – Kocsis László 2011. „Lewis a világok sokaságáról.” *Magyar Filozófiai Szemle* 4: 153-177.

Dombrovski Áron 2015a. „Sainsbury érvéről az absztrakt artefaktualizmus ellen.” in Rétfalvi P. Zsófia, Vörös Eszter (szerk.): *Annona Nova VII*. Kerényi Károly Szakkollégium, Pécs: 21-31.

Dombrovski Áron 2015b. „Kripke merev jelölők tézisének metafizikai következményei.” in Tuboly-Vincze Gabriella (szerk.): *XIV. Országos Grastyán Konferencia Előadásai*. Grastyán Endre Szakkollégium, Pécs: 7-15.

Dombrovski Áron 2015c. „Referálnak-e a fiktív nevek? Kripke és Salmon a negatív egzisztenciális állításokról.” *Elpis* 15: 77-94.

Huoranszki Ferenc 2001. *Modern metafizika*. Osiris Kiadó, Budapest.

Kripke, Saul 2007. *Megnevezés és szükségszerűség*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kripke, Saul 2013. *Reference and Existence. The John Locke Lectures*. Oxford University Press, New York.

Lewis, David 1986. *On the Plurality of Worlds*. Basil Blackwell, Oxford.

Lycan, William G. 2008. *Philosophy of Language. A Contemporary Introduction*. Routledge, New York.

Nolan, Daniel 1997. „Three Problems for 'Strong' Modal Fictionalism.” *Philosophical Studies* 87: 259-275.

- Nolan, Daniel 2016. "Modal Fictionalism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/fictionalism-modal/>.
- Recanati, Francois 1993. *Direct Reference*. Blackwell Publishers, Oxford.
- Rosen, Gideon 1990. „Modal Fictionalism.” *Mind* 99: 327-354.
- Salmon, Nathan 2005. „Nonexistence.” in Nathan Salmon: *Metaphysics, Mathematics and Meaning*. Oxford University Press, New York: 50-90.
- Searle, John 1979. „The logical status of fictional discourse.” in John Searle: *Expression and Meaning*. Cambridge University Press, New York: 58-75.
- Searle, John 1995. *The Construction of Social Reality*. Penguin Books, London.
- Searle, John 2000. *Elme, nyelv és társadalom*. Vince Kiadó, Budapest.
- Searle, John 2009. *Beszédaktusok*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Searle, John 2010. *Making the Social World*. Oxford University Press, New York.
- Soames, Scott 2002. *Beyond Rigidity. The Unfinished Semantic Agenda of Naming and Necessity*. Oxford University Press, New York.
- Thomasson, Amie L. 1999. *Fiction and Metaphysics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Thomasson, Amie L. 2003. „Speaking of Fictional Characters.” *Dialectica* 57: 205-223.
- Tózsér János 2009. *Metafizika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tuboly Ádám Tamás 2012. „A lehetséges világok fikcionalista elméletének nehézségei.” *Elpis* 11: 83-97.
- Tuboly Ádám Tamás 2015. „Zvolenszky és az artefaktualizmus: de akkor most ki alkotta meg Harry Pottert?” *Magyar Filozófiai Szemle* 3: 137-153.
- Van Inwagen, Peter 1986. „Two Concepts of Possible Worlds.” *Midwest Studies in Philosophy* 11: 185-213.
- Woodward, Richard 2011. „Is Modal Fictionalism Artificial?” *Pacific Philosophical Quarterly* 92: 535-550.
- Zvolenszky Zsófia 2012. „Against Sainsbury’s Irrealism About Fictional Characters: Harry Potter as an Abstract Artifact.” *Magyar Filozófiai Szemle* 4: 83-109.
- Zvolenszky Zsófia 2013. „Gombóc Artúr mint emberalkotta absztrakt tárgy: Miért hibás Sainsbury kategóriahiba-ellenvetése?” in Zvolenszky Zsófia, Molnár Attila, Mekis Péter et al. (szerk.): *Nehogy érvgyűlölők legyünk. Tanulmánykötet Máté András 60. születésnapjára*. L’Harmattan Kiadó, Budapest: 296-307.
- Zvolenszky Zsófia 2014. „Artifactualism and Authorial Creation.” *Proceedings of the European Society for Aesthetics* 6: 457-469.
- Zvolenszky Zsófia 2015. „An Argument for Authorial Creation.” *Organon F* 4: 461-487.
- Zvolenszky Zsófia 2016. „Fictional Characters, Mythical Objects, and the Phenomenon of Inadvertent Creation.” *Res Philosophica* 93: 311-333.